

UDK 821.163.6.09"1560/1831

Luka Vidmar

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

PODOBA PROTESTANTSKE KNJIŽEVNOSTI V STAREJŠIH PREGLEDIH
SLOVSTVA NA SLOVENSKEM (OD TRUBARJEVEGA *REGISTRA*
SLOVENSKIH KNJIG DO ČOPOVE LITERATURE SLOVENCEV)

Članek obravnava podobo protestantske književnosti v starejših pregledih slovstva na Slovenskem, ki so jih med letoma 1560 in 1831 sestavili Primož Trubar, Tomaž Hren, Janez Vajkard Valvasor, Janez Gregor Dolničar, Marko Pohlin, Valentin Vodnik, Jernej Kopitar, Heinrich Georg Hoff, Anton Rožič, Jožef Kalasanc Erberg, Franc Metelko in Matija Čop. Na podlagi analize njihovih besedil razloži razvoj odnosa do reformacije, predvsem do njene književnosti, kakor so ga oblikovali izobraženci na Slovenskem v obdobjih protireformacije, baroka in razsvetljenstva.

The paper deals with the image of Protestant literature in older surveys of literature in Slovene lands, composed between 1560 and 1831 by Primož Trubar, Tomaž Hren, Janez Vajkard Valvasor, Janez Gregor Dolničar, Marko Pohlin, Valentin Vodnik, Jernej Kopitar, Heinrich Georg Hoff, Anton Rožič, Jožef Kalasanc Erberg, Franc Metelko and Matija Čop. Analysing their texts it explains the development of the attitude to the Reformation, especially to its literature, as it was formed by the educated Slovenes in the periods of Counter-reformation, Baroque and Enlightenment.

Ključne besede: protestantska književnost, reformacija, slovenska književnost, slovenska literarna zgodovina

Key words: Protestant literature, Reformation, Slovene literature, Slovene literary history

Tradicija književnosti v slovenskem jeziku je bila v primerjavi z drugimi evropskimi književnostmi vzpostavljena sorazmerno pozno, šele z nastopom reformacije v drugi polovici 16. stoletja. V prvem obdobju so njeno kontinuiteto gradile skoraj izključno protestantske knjige.¹ Prav zaradi vezanosti te književnosti na versko-politično dejavnost slovenskih protestantov,² ki ji je omogočila začetek, ji je bil z zatrtjem protestantizma v Notranji Avstriji na koncu 16. in na začetku 17. stoletja umetno načrtan tudi konec. Katoliška protireformacija se ni zadovoljila le z ustavitvijo produkcije protestantskih knjig, temveč se je z izjemo Dalmatinovega prevoda *Biblije* in Bohoričevih *Zimskih uric* trudila karseda temeljito uničiti obstoječi protestantski knjižni korpus.

Skoraj dve stoletji pozneje, v razsvetljenstvu, se je obdobje, v katerem je bila slovenska protestantska književnost izpostavljena najprej nevarnosti fizičnega uničenja, nato pa še nevarnosti vrednostnega izničenja, končalo z velikim preobratom v razumevanju njenih dosežkov. Objava tolerančnega patenta leta 1781 je v habsburški monarhiji zaključila dobo verske nestrpnosti, v kateri so bile knjige drugovercev, torej tudi knjige slovenskih protestantov, javno nedostopne ali celo prepovedane.³ Prav tedaj se je tako

Za pregled besedila in pripombe se zahvaljujem dr. Darku Dolinarju in dr. Marku Juvanu.

¹ Prim. Koruza 1984: 103.

² Prim. Koruza 1984: 116.

³ Prim. Slodnjak 1968: 14; Dolinar 1987: 21.

na tujem kakor tudi doma začelo do tedaj najbolj obširno in sistematično zbiranje knjižnih del slovenskih protestantov in podatkov o njih. Na Kranjskem sta ta proces pospešila razvoj narodnega preroda in vzpostavitev stikov s pobudniki narodnih prerodov v drugih evropskih deželah in z začetniki slavistike.⁴ Šele tedaj so prišli v razvid vsi tuji viri o slovenskih protestantih, ki jih je nastajajoča slovenska literarna zgodovina v krogu barona Žige Zoisa povezala s podatki iz Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske* v sistematičnem raziskovanju.⁵ V tem času je reformacija kot religiozno gibanje za slovenske izobražence izgubila potezo spornosti, kot kulturno gibanje pa si je v njihovih očeh pridobila zasluge za začetek slovenske književnosti.⁶ Tako protestantska književnost v dobi razsvetljenstva ni postala le temelj za prenovno knjižnega jezika in spodbuda za nadaljevanje več kot dvestoletne literarne tradicije, marveč tudi podpora narodni zavesti tedanjih slovenskih izobražencev.⁷

Kljub temu je bilo prvenstvo reformacijske književnosti v okviru slovenske književnosti kmalu spodbijano. Literarnozgodovinski pregledi druge polovice 19. stoletja so namreč pod vplivom Kopitarjeve in Miklošičeve karantansko-panonske jezikovne teorije poudarjali pomen starocerkvenoslovanskega slovstva, ki so ga enačili s t. i. staroslovenskim slovstvom in ga postavljali na začetek slovenske književnosti.⁸ Poleg tega so na novo odkriti slovenski srednjeveški rokopisi spodbudili domneve o razširjenosti slovenskega jezika v predreformacijski dobi. Nekateri katoliški zgodovinarji so jih stopnjevali s tezo o obstoju glagolskega slovstva na Slovenskem, katerega razvoj naj bi bila prekinila protestantska književnost.⁹ Več jih je ogorčeno nasprotovalo povečevanju protestantov in pomembnejši delež zaslug za narod, njegov jezik in književnost v 16. stoletju pripisovalo katolištvu.¹⁰ Do ponovnega odločilnega preobrata v raziskovanju in posledično vrednotenju slovenske protestantske književnosti po obdobju razsvetljenstva je prišlo na začetku 20. stoletja, ko je znanstveni pristop nove generacije literarnih zgodovinarjev zavrnil omenjene teze in dokončno utrdil pomen reformacije v slovenski kulturni zavesti.¹¹ V slovenski literarni vedi je ostalo sicer še v 20. stoletju živa polemika o pomenu srednjeveške in protireformacijske dobe v primerjavi s pomem reformacijske dobe.¹²

Razvoj odnosa do protestantske književnosti v slovenski kulturi po letu 1780 je torej dovolj jasen. Mnogo manj pa je raziskan odnos v predhodnem obdobju, tj. od izгона protestantskih predikantov in učiteljev iz Notranje Avstrije leta 1598 do Zoiso-vega iskanja protestantskih tiskov v Tübingenu leta 1782. Gotovo ni mogel mimo reformacije, njenih predstavnikov in njene književnosti noben pisec 17. in 18. stoletja, ki se je ukvarjal s preteklostjo slovenskih dežel, vendar se ob tem postavlja vprašanje, kako

⁴ Dolinar 1987: 17.

⁵ Dolinar 1986: 143.

⁶ Prim. Dolinar 1986: 147, 148.

⁷ Slodnjak 1968: 11.

⁸ Dolinar 1987: 21. Prim. npr. Glaser 1894.

⁹ Dolinar 1986: 146, 147; Dolinar 1987: 21. Prim. npr. Gruden 1905.

¹⁰ Prim. npr. Benkovič 1901; Prelesnik 1901; Gruden 1905.

¹¹ Prim. Kidrič 1978b.

¹² Prim. Kidrič 1929–1938: 2–4; Dolinar 1986: 147.

so tedanji kronisti obravnavali dela, katerih versko podlago so morali vsaj načeloma odklanjati. Sami po sebi se kot odgovor ponujata dve možni tezi, namreč, da so katoliški pisci tega časa – zavestno ali ne – pod vplivom prevladujoče verske in svetovno-nazorske usmeritve svoje protestantske predhodnike obravnavali podcenjevalno, ali pa, da je bila že v tem času vzpostavljena tradicija spoštovanja protestantske književnosti, ki so jo Zois in njegovi nasledniki podedovali in na novo utemeljili na prirodni in znanstveni podlagi.

V nadaljevanju obravnavam odnos do slovenske protestantske književnosti v starejših pregledih slovstva na Slovenskem, torej v predhodnikih literarnozgodovinskih pregledov, ki so jih sestavili izobraženci na Slovenskem od leta 1560, ko je Trubar napisal register natisnjenih slovenskih knjig, pa do leta 1831, ko je Čop napisal *Literaturo Slovencev*, prvo slovensko literarno zgodovino oziroma prvi pregled slovstva na Slovenskem, v katerem so bili med drugim dokončno uveljavljeni in dosledno izpeljani znanstveni principi obravnavanja reformacijske književnosti, določeni v Zoisovem krogu. Prav tako so do tega leta na Slovenskem še vedno nastajali polihistorso zasnovani slovstveni pregledi v tradiciji 17. in 18. stoletja. Druga besedila, nastala v obdobju med Trubarjem in Čopom doma in na tujem, ki omenjajo ali predstavljajo slovenske protestantske pisce in njihova dela, so omenjena predvsem pri pojasnjevanju nastanka in koncepta v članku obravnavanih bio-bibliografskih del. Analiza teh besedil bo nakazala razvoj odnosa do slovenske protestantske književnosti med izobraženci v slovenskih deželah v obdobjih protireformacije, baroka in razsvetljenstva.

Gotovo je Valvasorjevo poglavje o kranjskih pisateljih v *Slavi vojvodine Kranjske* skupaj s sočasnimi nemškimi biografskimi leksikoni starejše zgodovinarje slovstva na Slovenskem zavezovalo, da sestavijo objektivni popis, ki bi pisatelje in njihova dela predstavljal z ozirom na njihova dejanja »za proslavitev in povečanje domovine«¹³ ali z ozirom na njihove »zasluge za državo literature«,¹⁴ ne pa morda z ozirom na njihovo versko prepričanje. Avtorji pregledov so v svojih predgovorih običajno zagotavljali, da so pisatelje in njihova dela obravnavali v skladu s temi kriteriji, nikakor pa ne pod vplivom verskih ali političnih predsodkov. Kronološka oziroma abecedna razvrstitev je bralca navdajala z občutkom, da je v tej ureditvi, v kateri so si gesla enakovredna, vsakemu avtorju oziroma vsaki knjigi odkazan primeren prostor v pregledu slovstva oziroma ustrezno mesto na polici deželne ali narodne biblioteke. Ne glede na to načelno izhodišče, ki je skupno vsem pregledom od Valvasorja naprej, ostaja še vedno odprto vprašanje, kako je posamezni pisec slovstvenega pregleda v resnici reševal nalogo ocenjevanja pomena protestantske književnosti.

Prvi bibliografski spis na Slovenskem je leta 1560 v Kemptenu sestavil sam začetnik slovenske književnosti, **Primož Trubar** (1508–1586).¹⁵ Seznam svojih do tedaj izdanih knjig s povzetki vsebine je napisal kot prilogo pismu, ki ga je 2. januarja 1560 poslal češkemu kralju in avstrijskemu nadvojvodi Maksimilijanu in vojvodi Krištofu Württemberškemu.¹⁶ V pismu se je branil pred obtožbami, da je bil v svojih knjigah

¹³ Pohlin 2003: 323/Vidmar 2003: 436, 437.

¹⁴ Pohlin 2003: 323/Vidmar 2003: 437.

¹⁵ Gl. Rajhman 1982: 214.

¹⁶ Gl. Rajhman 1986: 38–51.

širil cvinglijanske nauke. Prosil je za preklic prepovedi tiskanja hrvaških prevodov Štefana Konzula, ki jo je zaradi suma o nepravovernosti Trubarjevih knjig izdal vojvoda Krištof, in se priporočil kraljevemu varstvu. Naslednje leto, ko je bil s pomočjo vojvodovega svetovalca barona Ivana Ungnada že opran krivde, je Trubar besedilo registra v nekoliko spremenjeni obliki natisnil pod naslovom *Register vnd summarischer Inhalt, aller der Windischen Bücher, die von Primo Trubero, biss auff diss 1561. Jar in Truck geben seind*.¹⁷ Tako je svoja pokrovitelja, vojvodo Krištofa in barona Ungnada, posredno pozval k nadaljnji podpori svojemu delu.¹⁸

Trubar se je v povzetkih kronološko razvrščenih knjig z ozirom na očitke o kršitvi augsburške veroizpovedi posvetil zlasti dokazovanju pravilnosti verskih nauk, vsebovanih v njih. Zato je v *Registru* zbrane knjige izrecno postavil v službo spoznanja Boga in širjenja prave vere med južnimi Slovani in Turki.¹⁹ Trubarjev bibliografski spis je bil torej zasnovan kot apologija, ki je pisanje in izdajanje slovenskih knjig zagovarjala iz verskih razlogov. Z istega vidika je Trubarjev knjižni opus dve desetletji in pol pozneje presojal kancler tübingenške univerze Jakob Andreae.²⁰ V Trubarju posvečenem nagrobnem govoru iz leta 1586 je njegove knjige povzdignil zaradi širjenja Božje besede na Slovenskem ter med Hrvati in Turki.

Drugi pregled književne dejavnosti slovenskih protestantov, vključen v kroniko njihovega verskega delovanja, je pod naslovom *Memoriale scribendorum ad reverendissimum episcopum Seccoviensem* kmalu po 5. decembru leta 1605 pripravil ljubljanski škof **Tomaz Hren** (1560–1630).²¹ Spis je nastal kot osnutek gradiva za zgodovino reformacije v slovenskih deželah, pripravljenega na prošnjo sekovskega škofa Martina Brennerja, ki ga je uporabil v delu *Gründlicher Gegen Bericht auff den falschen Bericht Davidis Rungii*. Brennerjeva knjiga je pod imenom Jakoba Rosolenza, prošta v Stainzu, izšla leta 1606 v Gradcu v polemiki z Davidom Rungejem, wittenberškim profesorjem teologije, ki je leta 1601 objavil spis o preganjanju protestantov na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem.²² Samo sedem let pred pisanjem *Memoriala*, 29. oktobra 1598, je prišel v Ljubljano ukaz nadvojvode Ferdinanda, naj protestantski predikanti in šolniki v treh dneh zapustijo Notranjo Avstrijo.²³ Samo pet let pred nastankom Hrenovega spisa za Brennerja pa je začela s svojim delom protireformacijska komisija za Kranjsko.²⁴ Na drugi strani Hrenu tedaj še ni uspelo ukrotiti plemstva, ki mu je bilo dovoljeno izbrati in ohraniti svojo veroizpoved vse do leta 1628.²⁵ Te okoliščine so določile napadalni ton *Memoriala*.²⁶

Hren je pregled uredil tako kakor Trubar – kronološko. Začel je z vnosom herezije na Kranjsko, za katerega je okrivil barona Ungnada. Nato je orisal širjenje nove vere v

¹⁷ Gl. Trubar 1997a/Trubar 1997b.

¹⁸ Glavan 1997: 35.

¹⁹ Prim. Rajhman 1984: 46, 47; Trubar 1997b: 13; Glavan 1997: 35.

²⁰ Andreaejevo pridigo je prevedel in leta 1588 izdal Matija Trost. Gl. Rupel 1954: 44–72.

²¹ Kidrič 1923: 180; Kidrič 1924; Kidrič 1978a: 233.

²² Kidrič 1923: 181; Miklavčič 1960: 136, 137.

²³ Dimitz 1875: 285; Prelesnik 1901: 16.

²⁴ Dimitz 1875: 332; Prelesnik 1901: 17.

²⁵ Prim. Dimitz 1875: 375; Prelesnik 1901: 115; Rupel 1956: 204.

²⁶ Za Hrenov odnos do protestantov prim. Grdina 1998.

ljubljskem krogu Matije Klombnerja, Primoža Trubarja in njunih somišljenikov ter njen razvoj v poznejšem obdobju, ko je skokovito naraščalo število protestantskih pridigarjev. Po navedbi vzrokov za prvo in drugo izgnanstvo Primoža Trubarja je označil njegove knjižne izdaje: postile, katekizme, pesmarice, pridige itd. Zatem je na kratko opisal projekt prevoda in natisa *Biblije*, nanizal dogodke v poslednji fazi reformacije in zaključil s seznamom prvih luteranskih piscev na Kranjskem.

Memoriale je pomanjkljiv in na več mestih netočen. Njegov avtor je kljub poznavanju virov v škofijskem arhivu večkrat prevzel nepreverjene podatke in površno povzel dogodke.²⁷ Ni navajal naslovov, ampak zgolj zvrsti protestantskih knjig. Najverjetneje ni pregledal veliko protestantskih knjig z vsebovanimi bibliografskimi podatki v njih, med njimi Trubarjevega *Registra*, prav tako ni upošteval omemb slovenskih protestantov in njihovih tiskov v starejših in sodobnih spisih Georgia Maiorja, Petra Pavla Vergerija, Amanda Hanaverja, Matthaëa Dresserja in Setha Calvisia ter v Andreaejevem nekrologu in v Rungijevi knjigi.²⁸ Hren je *Memoriale* napisal kot prispevek za polemično knjigo, ki je nameravala reformacijo postaviti v karseda slabo luč. Zato se mu ni bilo treba podrediti principu historiografske natančnosti, ki bi ost njegovega sporočila zgolj oslabil. *Memoriale* izpostavlja predvsem napake in slabosti škofovih nasprotnikov. Hren je kranjske protestante in njihove plemiške zaščitnike najprej diskreditiral na splošno, saj jim je očital ošabnost, razuzdanost, sovraštvo do pobožnega, treznega, čistega in pravičnega življenja, nato pa je očrnil tudi posameznike, zlasti Trubarja, ki ga je na primer obdolžil življenja s kar štirimi priležnicami zapored in finančnega izkoriščanja kranjskih deželnih stanov in župnije Derendingen. Njegovim knjigam je poočital, da so prevedena dela najhujših krivovercev. Tudi Dalmatinov prevod *Biblije* je zavrnil z oceno, da se prilagaja Lutrovi izdaji. Hrenov pregled reformacijskih piscev je treba torej razumeti kot obrnjeno podobo Trubarjevega *Registra*. Gre za invektivno zoper protestantsko književnost, ki ji je legitimnost odvzeta zaradi krivoverstva.

Za nepristranski pregled slovenske protestantske književnosti in reformacije nasploh si je v *Slavi vojvodine Kranjske*, izdani leta 1689, prizadeval šele **Janez Vajkard Valvasor** (1641–1693). Šesti knjigi *Slave*, ki govori o kranjskoslovanskem jeziku, nraveh in šegah na Kranjskem, je namreč priključil bio-bibliografski pregled, ki je prvi pravi predhodnik literarnih zgodovin na Slovenskem:²⁹ »Dodatek šesti knjigi, ki obsega učene pisatelje, doma s Kranjskega.«³⁰ V kronološko zasnovanem pregledu je Valvasor med drugim opisal življenje in delo Primoža Trubarja, Samuela Budine, Krištofa Spindlerja, Jurija Khisla, Adama Bohoriča, Jurija Dalmatina, v okviru njihovih biografij pa je obravnaval tudi dejavnost drugih protestantov, npr. polihistorja Hieronima Megiserja in tiskarja Janeza Mandelca. Posamezne protestante, npr. Sebastijana Krelja in Lenarta Budino, je obravnaval še v sedmi knjigi *Slave*.

Valvasor se je pri pisanju teh delov *Slave* skoraj dosledno držal načela historiografske nepristranskosti. Biografskih podatkov protestantov ni v nasprotju s Hrenom

²⁷ Kidrič 1923: 264.

²⁸ Kidrič 1923: 263, 265; Kidrič 1978a: 233.

²⁹ Prim. Kmecl 1971: 97.

³⁰ Valvasor 1877–1879: vol. 2, knj. VI, 343–370/Valvasor 1977: 147–154.

nikoli izrabil za izpostavljanje slabih strani njihovih značajev in delovanja. Razlika med piscema se najjasneje pokaže pri obravnavanju prvega reformatorja. Tako v Hrenovem poročilu kakor v Valvasorjevem dodatku je Trubar predstavljen kot osrednji lik reformacije in njene književnosti, toda medtem ko je Hren nakazal njegove značajske hibe in opisal škodljive posledice njegovega verskega delovanja, je Valvasor naštel njegove zasluge za kranjsko književnost.³¹ V nadaljevanju je poleg teh posebej pohvalil še Bohoričevo slovnico, saj je zapisal, da je bila narejena z velikim in težavnim trudom in da je v njenem uvodu veliko, kar je v čast in slavo Slovanom.³² Pri Dalmatinu je podčrtal njegove dobre lastnosti; po njegovem je bil uren, delaven, tvoren in učen mož. Njegov prevod *Biblije*, ki mu je posvetil več odstavkov, je opisal kakor veliko delo.³³ Valvasor je v biografijah glavnih protestantov sicer omenjal njihovo veroizpoved oziroma službo v evangeličanski cerkveni organizaciji, vendar teh podatkov zopet v nasprotju s Hrenom ni postavljaj v ospredje oziroma jih ni navajal z namenom omalovaževanja njihovih knjig. Protestantskih piscev ni obravnaval zgolj korektno, marveč z naklonjenostjo, in sicer nedvomno prav zaradi njihove pisateljske in izdajateljske dejavnosti, ki jo je moral toliko bolj ceniti zaradi svojih lastnih podobnih prizadevanj.³⁴ Z Valvasorjevega stališča so protestanti najmanj v enaki meri kot njihovi predhodniki in nasledniki prispevali k slavi vojvodine Kranjske, zato so si v njegovem pregledu zaslužili pomembno mesto.

K takšni pravični obravnavi je prispevala tudi Valvasorjeva visoka stopnja verske tolerance, ki se bolj izrazito kaže v naslednji, sedmi knjigi, posvečeni verstvu na Kranjskem. Pisec je reformaciji namenil kar osem poglavij.³⁵ Začel je z orisom cerkvenega razkola v Evropi in s predstavitvijo Lutrovih nauk, nadaljeval pa s kroniko reformacije na Kranjskem od prvih let Trubarjevega delovanja prek razcveta protestantske pastoralne, knjižne in šolske dejavnosti v zadnjih desetletjih 16. stoletja do postopnega izгона protestantov po letu 1598. Iz besedila je mogoče razbrati, da je Valvasor, ki je seveda pripadal katoliški veri, v odpravi evangeličanske vere videl zgodovinsko nujnost, saj bi bile sicer deželam Notranje Avstrije s katoliškim knezom na čelu usojene večne verske razprtije. To mnenje pa ga nikakor ni zavezovalo, da bi tako kot Hren reformacijo obravnaval pristransko in da bi obsojal ljudi, ki so se v Trubarjevem času oprijeli nove vere. Kot baron Svetega rimskega cesarstva, v katerem sta po augsburškem in vestfalskem miru živeli ena ob drugi dve krščanski religiji, in kot kozmopolit, ki se je na svojih potovanjih seznanil vsaj še z anglikansko, kalvinsko, evnglijansko, pravoslavno, judovsko in muslimansko vero, je bil do luteranstva strpen. Na začetku XIV. poglavja sedme knjige je celo zapisal, da se katoliška in protestantska vera suvata znotraj krščanstva kakor Ezav in Jakob v materinem telesu, in zagotovil, da bo on sam njun boj na Kranjskem popisal brez pristranskega zmaličenja.³⁶ To obljubo je izpolnil v tako veliki meri, da je zelo kritično ocenjeval delo kranjske protireformacijske komisije,³⁷

³¹ Valvasor 1877–1879: vol. 2, knj. VI, 345, 346/Valvasor 1977: 147, 148. Prim. Kidrič 1923: 264.

³² Valvasor 1877–1879: vol. 2, knj. VI, 348/Valvasor 1977: 148, 149.

³³ Valvasor 1877–1879: vol. 2, knj. VI, 348–350/Valvasor 1977: 149, 150.

³⁴ Prim. Reisp 1983: 225, 227.

³⁵ Valvasor 1877–1879: vol. 2, knj. VII, 425–470/Valvasor 1977: 164–179.

³⁶ Valvasor 1877–1879: vol. 2, knj. VII, 463/Valvasor 1977: 175.

³⁷ Reisp 1983: 228.

npr. njeno opustošenje luteranskega pokopališča in sežig luteranskih knjig v Ljubljani.³⁸ Morda je k temu prispeval tudi urednik *Slave* Erasmus Francisci, ki je bil protestant.³⁹

Tako je lahko postal Valvasor prvi zgodovinar, ki je neposredno po odklonilno razpoloženem obdobju protireformacije raziskal in nepristransko opisal literarno dejavnost kranjskih protestantov.⁴⁰ V nasprotju s Hrenom je ločeno obravnaval reformacijo kot versko gibanje, ki ga je kot zgodovinar zavestno presojal objektivno, in reformacijsko književnost, ki jo je kot kranjski domoljub in bibliofil visoko cenil. Z izločitvijo problematike verskega spora iz svojega pregleda kranjskih piscev je Valvasor razbremenil ocenjevanje protestantske književnosti morebitnih predsodkov in dal s tem dober zgled svojim naslednikom. V nasprotju s Hrenom je uporabljal zgodovinsko metodo, namreč branje in prepisovanje dokumentov iz arhiva deželnih stanov.⁴¹ Vendar pa tako kot Hren ni imel v rokah niti veliko slovenskih protestantskih knjig⁴² niti veliko nemških in drugih tujih virov, ki so navajali biografije in bibliografije slovenskih protestantov.⁴³ Med njimi je uporabljal zlasti eklektična polihistorijska dela *Annales Carinthiae* Hieronima Megiserja, *Geographia historica* Hermanna Mosemanna, *Epistolsche Schatzkammer* Martina Zeillerja in *Bibliotheca vetus et nova* Georga Königa, ni pa še poznal leksikonov *Vitae Germanorum theologorum* Melchiorja Adama in *Theatrum virorum eruditione clarorum* Paula Freherja.⁴⁴ Ker pa je Valvasor v naslednjih sto letih ostal glavni vir domačih kronistov, ki prav tako niso mogli poznati veliko slovenskih protestantov niti niso uspeli najti tuje literature o njih, je zaslužen za ohranitev splošne vednosti o protestantih vse do obdobja razsvetljenstva, za ohranitev več posameznih podatkov in za spodbudo pri nadaljnjem raziskovanju pa vse do danes.⁴⁵

Nova pregleda kranjske književnosti je dve desetletji po Valvasorjevi smrti sestavil njegov znanec, ljubljanski notar in najvidnejši član Akademije operozov **Janez Gregor Dolničar** (1655–1719). Leta 1714 je v dodatnih poglavjih h knjigi *Epitome Chronologica*, ki podaja zgodovino Ljubljane, zbral več splošnih podatkov o avstrijskih deželah. Tako je v petem poglavju z naslovom »Scriptores Celebr. Germaniae Austriae« sestavil tudi kratke spiske avtorjev in njihovih najbolj znanih del, urejene po posameznih deželah.⁴⁶ Toda od protestantskih piscev je med štirimi koroškimi avtorji omenil le zgodovinarja Megiserja,⁴⁷ med dvanajstimi kranjskimi avtorji pa le zdravnika Davida Verbca.⁴⁸

Kmalu po objavi *Epitome* je začel Dolničar pisati nov, mnogo obširnejši pregled književnosti na Kranjskem z naslovom *Bibliotheca Labacensis publica*.⁴⁹ Dokončal ga

³⁸ Valvasor 1877–1879: vol. 2, knj. VII, 468/Valvasor 1977: 178.

³⁹ Reisp 1983: 228.

⁴⁰ Prim. Kidrič 1978a: 233, 234; Dolinar 1987: 17, 21.

⁴¹ Prim. Kidrič 1929–1938: 125; Reisp 1983: 228.

⁴² Prim. Kidrič 1923: 263; Kidrič 1978a: 219.

⁴³ Kidrič 1978a: 233; Dolinar 1987: 17.

⁴⁴ Gl. Valvasor 1877–1879: vol. 2, knj. VI, 364, 365. Prim. Kidrič 1978a: 233, 234, op. 393.

⁴⁵ Prim. Kidrič 1930: 15, 16; Reisp 1983: 225.

⁴⁶ Dolničar 1714: XXII–XXVIII.

⁴⁷ Gl. Dolničar 1714: XXIV.

⁴⁸ Gl. Dolničar 1714: XXIV.

⁴⁹ Dolničar 1715. Gl. tudi delni in svobodni prevod spisa: Steska 1900.

je med letoma 1715 in 1719,⁵⁰ vendar pustil v rokopisu. Tako kot Valvasor je pri urejanju gradiva uporabljal preprosto bio-bibliografsko metodo.⁵¹ Pregled je vpet v okvirno zgodbo o obisku italijanskega mladeniča Lentula pri Agezilaju, ravnatelju ljubljanskega Karlovega kolegija, oziroma v dialog med njima, ki se odvija v knjižnici te ustanove. V tem spisu, pravzaprav vodniku po tedaj še nedokončani Semeniški knjižnici in obenem po fiktivni biblioteki dežele Kranjske,⁵² je Dolničar več kot 190 kranjskih pisateljev z njihovimi deli razvrstil v 21 strokovnih skupin oziroma knjižnih omar. Tako kot za *Epitome* je tudi za *Bibliotheco* značilna šibka zastopanost protestantskih avtorjev. Dolničar je namreč med zgodovinarji obravnaval Samuelo Budino,⁵³ med zdravniki Davida in Aleksandra Verbca,⁵⁴ med govorniki in književniki pa Bohoriča in Spindlerja.⁵⁵ Drugih protestantov ali njihovih del ni omenil niti na listih, priloženih rokopisnemu zvezku, na katerih so gradivo, koncepti in pripombe za *Javno ljubljansko knjižnico*.⁵⁶

Skopo poročanje o protestantski književnosti v obeh pregledih, zlasti odsotnost omembe Dalmatinovega prevoda *Biblije* in Trubarjevega opusa, nakazuje pristranskost,⁵⁷ še posebej, če upoštevamo, da je Dolničar dobro poznal dodatek o kranjskih pisateljih v *Slavi*. Res je sicer, da ni mogel videti veliko slovenskih protestantskih tiskov in da ni poznal tuje literature, ki je omenjala njihove avtorje.⁵⁸ Toda ti dve okoliščini nista ovirali Valvasorja pri pravični oceni pomena protestantske književnosti, poleg tega pa je imel Dolničar možnost, da si več izvodov slovenskih protestantik ogleda v zasebni knjižnici svojega prijatelja in sodelavca, ljubljanskega stolnega prošta in predsednika Akademije operozov Janeza Krstnika Prešerna, ki je vneto zbiral knjige, pomembne za cerkveno zgodovino, tudi izpod peresa slovenskih in evropskih protestantov. Poleg Megiserjevih *Analov* in večjezičnega tezavra je imel namreč v lasti še Dalmatinov prevod *Biblije* in Trubarjevo *Hishno Postillo*.⁵⁹

Eden od razlogov za molk je gotovo Dolničarjeva nenaklonjenost do protestantizma. Pisec sicer hvali Bohoriča kot učenega moža, Spindlerja kot slovečega govornika, Davida Verbca kot največjega kranjskega zdravnika, vendar ne omenja njihovega verskega prepričanja. Ni naključje, da so vsa pri Dolničarju navedena dela protestantskih avtorjev z verskega stališča nesporna, ker so bodisi znanstvena, tj. zgodovinska (Megiser, Budina), medicinska (Verbec) in jezikoslovna (Bohorič), bodisi leposlovna, tj. retorska (Spindler). Odklonilen odnos do protestantizma se še bolj izrazito kaže v drugih Dolničarjevih delih. V *Zgodovini ljubljanske stolne cerkve*, napisani v letih 1701–1714, se ni niti z besedo dotaknil stolnega pridigarja Trubarja in k luteranstvu odpadlih kano-

⁵⁰ Prim. Dolničar 1715: 3; Lukman 1959: 469.

⁵¹ Prim. Kidrič 1978a: 233.

⁵² Prim. Lukman 1959: 469.

⁵³ Gl. Dolničar 1715: 55.

⁵⁴ Gl. Dolničar 1715: 72, 73.

⁵⁵ Gl. Dolničar 1715: 115.

⁵⁶ Prim. Dolničar 1715.

⁵⁷ Prim. Kidrič 1929–1938: 125; Kidrič 1978a: 234.

⁵⁸ Kidrič 1978a: 234, op. 407.

⁵⁹ Prešeren je imel v lasti tudi več razprav Lutra, Vergerija in Gregoria Letija. Vse omenjene knjige so prišle v nastajajočo zbirko Javne škofijske, današnje Semeniške knjižnice kot vilolo po Prešernovi smrti leta 1704. Prim. Thallmainer 1752–1768; Smolik 1994: 66, 70.

nikov, npr. Pavla Wienerja.⁶⁰ Reformacijo je na kratko obravnaval le v desetem poglavju, kjer jo je imenoval »brezbožno krivoverstvo« in zaključil, da je škof Hren »mesto popolnoma očistil te sramotne nesnage«. ⁶¹ Prav tako se Trubarjevo ime ne pojavi v *Epitome Chronologica*. Dolničar je v tej kroniki Ljubljane luteranstvo omenjal zopet zgolj kot za tradicionalno versko življenje v mestu zelo moteče krivoversko gibanje, ki ga je postopno in temeljito izkoreninil škof Hren.⁶²

Drugi razlog za umanjkanje podatkov o protestantski književnosti v *Bibliotheci* in *Epitome* se skriva v okoliščini, da Dolničarja preprostejše knjige, napisane v ljudskem jeziku, slovenščini, niso zanimale.⁶³ Pomenljivo je dejstvo, da je izmed knjig protestantov v svoja pregleda uvrstil zgolj v latinščini pisana znanstvena dela Megiserja, Budine, Verbeca in Bohoriča ter Spindlerjeva retorska dela v nemščini in latinščini. Celó za dela spoštovanih katoliških avtorjev, kakršna sta bila o. Hipolit in Matija Kastelec, je raje navajal opisne latinske kakor pa izvirne slovenske naslove.⁶⁴ V nasprotju z Valvasorjem je torej Dolničar v reformaciji videl manj pomembno, predvsem pa neugledno epizodo v zgodovini Kranjske. Njeni nabožni, v ljudskem jeziku pisani književnosti ni priznaval posebnega pomena za deželno kulturo.

Tako kot Dolničar je tudi **Marko Pohlin** (1735–1801) v zadnjem desetletju svojega življenja sestavljal pregled kranjske književnosti, ki je bil pod naslovom *Biblioteka Kranjske* izdan posthumno, leta 1803 na Dunaju.⁶⁵ Pohlin je moral svoj odnos do slovenske protestantske književnosti oblikovati na popolnoma drugačni podlagi kot njegova plemiška predhodnika. Do protestantizma in njegovih knjižnih izdaj se je moral opredeliti kar dvakrat, in sicer kot katoliški redovnik in kot začetnik slovenskega literarnega preroda. Kot dejanski nadaljevalec protestantske jezikovne, književne in izdajateljske tradicije je bil razumljivo zavezan njenemu priznanju, obenem pa je bil kot privrženec tradicionalnega katolištva v opoziciji proti janzenizmu postavljen na drug verski breg. Iz tega nasprotja izhaja Pohlinov dvojni odnos do protestantov, ki preveva tudi *Biblioteko Kranjske*.

V nasprotju s Trubarjem, Hrenom in Valvasorjem, ki so avtorje razvrstili kronološko, se je Pohlin tako kot Dolničar odločil za predstavitev v obliki fiktivne biblioteke,⁶⁶ le da imen piscev in naslovov ni uredil tematsko, marveč po abecednem redu. V nasprotju z Dolničarjem ni namenoma zamolčeval imen, biografskih in bibliografskih podatkov slovenskih in tujih protestantov ter njihovih podpornikov ali somišljenikov. V njegovo biblioteko so z lastnim geslom uvrščeni Bohorič, Peter Bonomo, Samuel Budina, Marcus Antonius de Dominis, Matija Vlačič, Nikodem Frischlin, Stephanus Gerlach, Jurij Dalmatin oz. Jurij Juričič, Megiser, Spindler, Primož in Felicijan Trubar, David Verbec in Peter Pavel Vergerij, na več mestih pa omenja tudi druge protestante

⁶⁰ Kot stolni župnik je enkrat omenjen samo Trubarjev somišljenik Lenart Mertlic (Dolničar 2003: 87/238).

⁶¹ Dolničar 2003: 277, 278.

⁶² Prim. Dolničar 1714: 58–69.

⁶³ Prim. Lukman 1959: 471.

⁶⁴ Prim. Dolničar 1715: 45, 46, 117/Steska 1900: 152, 155, 156.

⁶⁵ Ilešič 1904: 9. Gl. Pohlin 2003/Vidmar 2003.

⁶⁶ Kar nakazuje njegovo poznavanje Dolničarjevega rokopisa.

in njihove literarne dosežke. Pohlinov osebni odnos do evangeličanske vere je bil nedvomno odklonilen, vendar ga je kot takega izrazil le na nekaterih mestih, večinoma pa je ostal zvest načelu zgodovinske nepristranskosti. Tako je eksemplarično opisoval žalostne konce, ki so jih bili dočakali znani učenjaki in prelati, odpadli od prave katoliške vere, na primer Flacij, ki »ni mogel v poslednjih dnevih svojega življenja nikjer v Nemčiji postaviti varno noge za dalj časa – tako osovražen je postal pri vseh«,⁶⁷ Vergerij, ki je »živel bedno življenje in ga je kot reveža in siromaka vzdrževal württemberški vojvoda«, končal pa je »v tesnobi in mukah pekoče vesti«,⁶⁸ in Primož Trubar, ki je umrl »v odpadništvu in krivoverstvu«. ⁶⁹ S podobnim poudarkom je zapisal Pohlin v geslu o Felicijanu Trubarju verjetno neverodostojen podatek, da so se Felicijanovi potomci vrnili v naročje Katoliške cerkve in si spremenili priimek.⁷⁰ Ne glede na te občasno pristransko obarvane ocene pa Pohlin nobenemu od protestantov, niti Flaciju niti Vergeriju niti Trubarju, ni hotel odvzeti slovesa velike učenosti in nadarjenosti pri pisanju.

Pohlin je v *Biblioteko* uvrstil več protestantskih piscev in njihovih del kakor Valvasor, katerega dodatek o kranjskih pisateljih je uporabljal kot izhodišče za to obdobje. Upošteval je nekoliko več starejše in novejše tuje literature o protestantih, namreč Rosolenčev *Gegen Bericht*, Andreaejev nekrolog oziroma njegov povzetek v Adamovem ali Freherjevem biografskem leksikonu, *Gelehrten-Lexicon* Christiana Gottlieba Jöcherra, *Historio linguae slavonicae* Johanna Leonharda Frischa in *Litterarische Nachrichten von einer Reise nach Schweden* Josefa Dobrovskega.⁷¹ Nekaj protestantik je opisal po avtopsiji, evidentiral več novih naslovov in korigiral nekatere Valvasorjeve in Frischeve navedbe.⁷² Posebej pohvalno se je izrazil o Budini, Frischlinu in Dalmatinu, ki ga je sicer zamenjeval z Jurijem Juričičem. Kljub temu pa se ni mogoče izogniti ugotovitvi, da ni Pohlin z ničemer poudaril najpomembnejših protestantskih dosežkov, na primer uveljavitve pisanja in izdajanja slovenskih knjig, slovnice slovenskega jezika, slovenskega prevoda *Biblije*, uvedbe slovenskega jezika v šole, to pa pomeni nazadovanje celo v primerjavi z več kot stoletje oddaljenim Valvasorjevim dodatkom. Pohlinovi kritiki iz Zoisovega kroga so hitro odkrili to njegovo slabost. Zois mu je že leta 1794 očital omalovaževanje »naših starih klasikov Trubarja in Bohoriča«, ⁷³ Vodnik pa leta 1798, da molči o prvenstvu Bohoričeve slovnice.⁷⁴

Vendar pa je nezadostno predstavitev slovenskih protestantov v Pohlinovem pregledu vsaj delno povzročila njegova zasnova. *Biblioteka Kranjske* pripada s svojo polihistoriko naravnostjo, z objektivno enciklopedično formo, ki se izogiba prejudiciranju pomena avtorja, njegovega dela in jezika,⁷⁵ z ambicijo vzpostavitve zaključene

⁶⁷ Pohlin 2003: 351/Vidmar 2003: 476.

⁶⁸ Pohlin 2003: 422/Vidmar 2003: 573.

⁶⁹ Pohlin 2003: 417/Vidmar 2003: 566.

⁷⁰ Pohlin 2003: 417/Vidmar 2003: 567.

⁷¹ Kidrič 1930: 134; Mahkota 1940: 75, 76.

⁷² Mahkota 1940: 77; Dolinar 1987: 25, op. 10a.

⁷³ Briefe des Freih. Sigm. Zois an Vodnik 1859: 46. Prim. Kidrič 1929–1938: 271; Kidrič 1930: 68.

⁷⁴ Vodnik 1988: 243.

⁷⁵ Prim. Pohlin 2003: 324/Vidmar 2003: 438.

celote znanja o večjezični književnosti dežele, in z latinskim razpravljalnim jezikom zavestno še baročnemu, nadnacionalnemu znanstvenemu svetu.⁷⁶ Neizogibna posledica tega je bila seveda izguba prerodnega naboja, tako da je Pohlin v svojem zadnjem delu po lastni odločitvi ostal na poziciji deželnih historiografov Valvasorja in Dolničarja.

Neodvisno od specifičnega Pohlinovega stališča se je začelo po letu 1780 v krogu Žige Zoisa razvijati nepristransko, sistematično znanstveno raziskovanje slovenske protestantske književnosti, ki ga je tik pred prelomom stoletja spodbudila knjiga *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert* Christiana Friedricha Schnurrerja.⁷⁷ Baron Zois je začel slovenske protestantike iskati najpozneje leta 1782, ko jih je preučeval v Tübingenu,⁷⁸ po napredovanju svoje boleznj v devetdesetih letih 18. stoletja pa je delo nadaljeval s pomočjo virov, literature in varovancev, kot sta bila Jožef Schober in Jernej Kopitar, ki sta v Dvorni knjižnici na Dunaju iskala stare slovanske tiske.⁷⁹ Eno prvih znamenj spremenjenega odnosa do slovenske protestantske književnosti se je na Kranjskem pojavilo leta 1784 v uvodu k prvemu zvezku *Svetiga pisma noviga testamenta*, v katerem sta prevajalca Jurij Japelj in Blaž Kumerdej, oba člana Zoisovega kroga, Trubarja, Dalmatina in Bohoriča prištela k zglednim slovenskim pisateljem skupaj s Hrenom, Kastelcem in o. Hipolitom.⁸⁰

V istem ozračju je nastalo *Povedanje od slovenskiga jezika*, ki ga je v *Lublanskih novicah* v letih 1797 in 1798 v nadaljevanjih objavljala **Valentin Vodnik** (1758–1819).⁸¹ V njem je med drugim podal kratek oris razvoja književnosti v slovenskem jeziku. Na njen začetek je pod Valvasorjevim in Linhartovim vplivom postavil srednjeveško glagolsko slovstvo,⁸² nadaljeval pa je z zgoščenim opisom reformacijske književnosti, njenih glavnih predstavnikov Trubarja, Dalmatina in Bohoriča in njihovih najpomembnejših dosežkov, začetka tiskanja knjig v latinici, prevoda *Biblije* in slovnice. V *Povedanju* je protestantska književnost implicitno predstavljena kot prvo pomembno, ne pa tudi še kot začetno obdobje slovenske književnosti. Kljub svobodomiselnosti je Vodnik tem odstavkom kot davek preteklosti dodal pojasnilo, da vsebujeta Dalmatinov prevod *Biblije* in Bohoričeva slovnica nekaj naukov, nasprotnih katolištvu, zato sta bila prepovedana.⁸³

Kratek pregled slovenskih pisateljev je Vodnik sestavil tudi za svoj zgodovinski učbenik *Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz*, natisnjen leta 1809 na Dunaju. V poglavju o učenih možeh slovenskih dežel je med desetimi pisci na kratko predstavil življenje in delo Bohoriča, Trubarja in Dalmatina.⁸⁴ Podobno kakor v *Povedanju* jih je obravnaval historiografsko korektno, vendar previdno,⁸⁵ torej primerno za državni šolski učbenik. Zadržanost izkazuje tudi

⁷⁶ Prim. tudi Kmecl 1971: 98; Dolinar 1986: 143.

⁷⁷ Prim. Murko 1927: 519, 520; Dolinar 1986: 143.

⁷⁸ Kidrič 1929–1938: 227; Dolinar 1986: 143.

⁷⁹ Prim. Kidrič 1929–1938: 224, 227, 288.

⁸⁰ Prim. Japelj, Kumerdej 1784: f. 4v.

⁸¹ Gl. Vodnik 1988.

⁸² Prim. Koruza 1970: 159, 160.

⁸³ Prim. Vodnik 1988: 242, 243.

⁸⁴ Vodnik 1809: 47–48.

⁸⁵ Prim. Slodnjak 1968: 17.

omemba Trubarjeve verske aktivnosti v poglavju o ustanovitvi ljubljanske škofije in o reformaciji.⁸⁶ Vodnik je predstavil vlogo reformacije v zgodovini Slovencev bolj določno šele v naslednjem poglavju, ki govori o znanstvenem in umetniškem dogajanju na Kranjskem. V njem je namreč opisal delovanje in pomen Mandelčeve tiskarne, argumentirano – gotovo že pod vplivom Dobrovskega in Kopitarja – zavrnil tezo o obstoju slovenskega glagolskega slovstva in potrdil Trubarjevo in Dalmatinovo stališče, da je bil slovenski jezik prvič javno zapisan in natisnjen v Trubarjevih knjigah.⁸⁷ V obeh Vodnikovih pregledih kriterij pri presoji slovenskih protestantskih knjig ni bil več njihov pomen za vero, kakor pri Trubarju in Hrenu, niti pomen za deželo, kakor pri Valvasorju, Dolničarju in tudi še Pohlinu, temveč pomen za slovenski jezik.

Dognanja Zoisovega kroga, ki jih je v poljudnih spisih strnil Vodnik, je znanstveno formuliral **Jernej Kopitar** (1780–1844).⁸⁸ V uvodu k svoji *Grammatik der Slavischen Sprachen in Krain, Kärnten und Steyermark* iz leta 1808⁸⁹ je med drugim podal pregled književnosti v slovenskem jeziku. Po kratkem orisu izvora, razširjenosti, zgodovine, narečij in črkopisov Slovanov je prešel na razlago zapisov v slovenskem jeziku, ki jo je podredil pojasnjevanju razvoja slovenske jezikovne zavesti.⁹⁰ V odstavkih o protestantski književnosti je povzel vsa dotedanja slovenska in tuja bibliografska spoznanja.⁹¹ Avtor je protestantski književnosti posvetil tudi večji del zadnjega poglavja slovnice z naslovom »Nachschrift«, v katerem so zbrana dopolnila Schnurrerjevimi najdbam v obliki seznamov na novo odkritih slovenskih protestantskih knjig v bibliotekah na Dunaju, v Ljubljani in v Gradcu.⁹²

V uvodu je Kopitar kakor Vodnik zavrnil domneve o slovenskem glagolskem slovstvu in zaključil, da je bil slovenski jezik prvič zapisan in natisnjen v dobi reformacije.⁹³ Pri Trubarju je izpostavil vzroke in posledice njegovega književnega dela, njegove izbire jezika in črkopisa ter analiziral njegov pravopis. V prvem delu slovnice, v Elementarni ortografiji, ga je imenoval celo »naš Kolumb«. ⁹⁴ V uvodu je Kopitar nadaljeval z opažanji o napredku pravopisa pri Dalmatinu in o pomenu Bohoričeve slovnice. Kratek pregled protestantske književnosti je zaključil z opisom začetka protireformacije in zadržja protestantske književnosti in tiskarstva: »Skoraj celo stoletje po pregonu protestantov je moralo preteči, preden se je spet kaj zgodilo za slovenski jezik.«⁹⁵ V Elementarni ortografiji je v poglavju o zgodovini Bohoričevega pravopisa nekoliko bolj kritično tudi do protestantov zapisal, da so Trubar, Dalmatin in Bohorič postali kranjski pisatelji zaradi svoje verske gorečnosti, to pa je imelo za posledico na eni strani kvarjenje jezika z germanizmi, na drugi strani pa uničenje njihovih knjig.⁹⁶

⁸⁶ Gl. Vodnik 1809: 44.

⁸⁷ Vodnik 1809: 45, 46.

⁸⁸ Dolinar 1986: 143.

⁸⁹ Kopitar 1808: III–XLVIII/Kopitar, Čop 1973: 7–40.

⁹⁰ Juvan 1987: 287

⁹¹ Dolinar 1987: 18.

⁹² Kopitar 1808: 385–460. Prim. Dolinar 1987: 18.

⁹³ Kopitar 1808: XXIX–XXXIV/Kopitar, Čop 1973: 23–26.

⁹⁴ Kopitar 1808: 146. Prim. Dolinar 1987: 21, op. 44.

⁹⁵ Kopitar, Čop 1973: 31.

⁹⁶ Kopitar 1808: 57.

Kopitar je književnost reformacije vrednostno izrecno postavil nad književnost protireformacije, in sicer zaradi pomena za slovenski jezik, ki ga je izpostavil že Vodnik. Toda medtem ko je Vodnik še omenjal sporno religiozno-ideološko ozadje reformacije, je postalo to za Kopitarja drugotnega pomena.⁹⁷

Ljubljanski knjigarnar Wilhelm Heinrich Korn, ki je izdal Kopitarjevo slovnico, je bralcem istega leta ponudil še eno delo s pregledom kranjskih pisateljev. Polihistor **Heinrich Georg Hoff** (ok. 1739–1809), od leta 1794 pa do smrti zaposlen v davčni upravi v Ljubljani in Celovcu, je namreč leta 1808 pri njem objavil *Historisch-statistisch-topographisches Gemählde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien*.⁹⁸ Na koncu tretje knjige je dodal »Verzeichniß Der Gelehrten Krains, und ihrer Werke, in so weit solche seit dem 16. Jahrhundert bekannt sind«. ⁹⁹ Hoff je podatke za ta pregled kranjskih piscev kakor tudi za knjigo nasploh črpal iz gradiva zbiralca Franca Antona Breckerfelda,¹⁰⁰ v osnovi poglavja kakor tudi pri nabiranju imen in naslovov pa se je v veliki meri naslonil na Valvasorja.

V bio-bibliografskem pregledu, ki ni urejen niti kronološko niti abecedno niti tematsko, so navedeni ti protestanti in njihova dela: Bohorič, Samuel Budina, Dalmatin, Spindler, Jurij Khisel, David Verbec in Trubar. Hoff je podatke za obdobje reformacije prevzel večinoma od Valvasorja, bodisi neposredno bodisi po Breckerfeldu. Nekaj pasusov o Trubarjevem življenju in delu je skoraj dobesedno prepisanih iz *Slavo*.¹⁰¹ Hoff je morda upošteval še *Povedanje od slovenskiga jezika*. Z Valvasorjem in Vodnikom se namreč ujema v tezi o obstoju slovenskega glagolskega slovstva pred Trubarjevimi tiski v latinici in v oznaki *Zimskih uric* za prvo slovnico kranjskega jezika.¹⁰² Od Valvasorja oziroma Breckerfelda je samodejno prevzel nepristransko obravnavanje protestantov.

Samostojnega pregleda slovenske kulturne in literarne preteklosti se je nato lotil sopotnik mlajše generacije slovenskih preroditeljev **Anton Rožič** (1791–1837).¹⁰³ Leta 1824, ko je bil zaposlen na Realni šoli v Trstu, je napisal spis z naslovom *Krain bis zum Jahre 1823*,¹⁰⁴ s katerim je želel nadaljevati knjigo *Carniolia antiqua et nova* Janeza Ludvika Schönlebna in Valvasorjevo *Slavo*.¹⁰⁵ Razprava, ki je ostala v rokopisu, si je z umeščanjem literarnozgodovinskih podatkov v širši okvir splošnega družbenopolitičnega dogajanja kljub številnim zmotam prislužila Kidričevo oznako, da gre za prvo slovensko literarno zgodovino.¹⁰⁶ Njen večji del je posvečen dobi preroda. Kot glavna vira za 16. stoletje je Rožič uporabljal Schönlebnovo *Carniolio*, Valvasorjevo *Slavo* in Dolničarjevo *Epitome*, na katere se je stalno skliceval.¹⁰⁷ Zasnova spisa kaže, da je

⁹⁷ Prim. Dolinar 1986: 147, 148.

⁹⁸ Kidrič 1928: 328.

⁹⁹ Hoff 1808: III, 117–149.

¹⁰⁰ Kidrič 1928: 329.

¹⁰¹ Prim. Valvasor 1877–1879: vol. 2, knj. VI, 345, 346; Hoff 1808: III, 139.

¹⁰² Prim. Hoff 1808: III, 124, 139.

¹⁰³ Za biografske podatke prim. Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Arhiv SBL, Mapa Rožič Anton; Kidrič 1960; Uršič 1965: 5–9.

¹⁰⁴ Gl. Rožič 1824.

¹⁰⁵ Uršič 1965: 9.

¹⁰⁶ Prim. Uršič 1965: 3, 15.

¹⁰⁷ Prim. npr. Rožič 1824: 1/Uršič 1965: 19.

upošteval tudi Vodnikov učbenik *Geschichte des Herzogthums Krain*. Reformaciji je namenjen manjši del pregleda kranjske zgodovine v prvem delu rokopisa.¹⁰⁸ Kot osrednjo osebo kranjske kulture v tem času je predstavil Dalmatina, medtem ko ni Trubarja niti omenil – morda ju je zamenjeval.¹⁰⁹

V nadaljevanju kronike je Rožič napisal posebno poglavje »Gelehrte Krainer« s kratkimi oznakami življenj in del kranjskih pisateljev,¹¹⁰ verjetno oblikovano po zgledu Dolničarjevega spiska v *Epitome* in Vodnikovega spiska v zgodovinskem učbeniku. Toda v seznam osemnajstih učenjakov iz preteklih obdobij je od slovenskih protestantov uvrstil zgolj Dalmatina, in sicer še to napačno kot prevajalca Lutrove postile. Rožič ne le, da ni uporabljal pomembne starejše in novejšje literature o slovenskih protestantih in virov, ki so mu bili na voljo v času službovanja v Erbergovi biblioteki, marveč je očitno površno poznal celo Valvasorja.¹¹¹ Slovenski protestantski književnosti torej zaradi majhnega zanimanja, morda tudi iz svetovnonazorskih razlogov, ni odkazal ustreznega mesta v kulturni zgodovini Kranjske, kar preseneča posebej zato, ker je pozorno spremljal delo preroditeljev in cenil zlasti Zoisa in Vodnika.¹¹²

Rožič je svoj rokopis poslal baronu **Jožefu Kalasancu Erbergu** (1771–1843), za katerega je pred tem, v letih 1821–1823, urejal knjižnico in arhiv v dolski graščini.¹¹³ Erberg se je približno v istem času pregleda kranjske književnosti lotil tudi sam. Leta 1825 je napisal *Poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske*, ki je ostal v rokopisu.¹¹⁴ Razpravo je snoval kot ljubiteljski zgodovinar in zbiratelj, brez literarnih ambicij in brez misli na javno uporabo oziroma tisk.¹¹⁵ Sestavil jo je na podlagi virov in literature, ki jih je zbiral in hranil v osebнем arhivu v Dolu. Literarno ustvarjalnost v svoji deželi je skušal zajeti s sistemom dvanajstih vprašanj in obsežnih odgovorov nanje v obliki katalogov piscev in del ter v obliki sprotnih pojasnil. Večina odgovorov, ki razpreja podatke kronološko, se začneja prav z opisom dejavnosti protestantov.

Na prvo vprašanje o času pojava duha literature na Kranjskem je Erberg odgovoril, da je nova doba za človeški, s tem pa tudi za literarni duh napočila z iznajdbo tiska. Nato je izpeljal linijo prvih kranjskih protestantov, ki jih je torej izenačil s prvimi kranjskimi literati, s kratkimi določitvami njihovega pomena za tisk in šolstvo: Trubar, Mihael Tiffernus, Lenart Budina, Mandelc, Frischlin, Bohorič.¹¹⁶ V odgovoru na drugo vprašanje o vpeljavi prve tiskarne je Erberg začetek tiskarstva na Kranjskem postavil v leto 1562, ko se je ljubljanski škof Peter pl. Seebach pritožil nad Trubarjem, da tiska sramotilne pesmi, nato pa je nadaljeval z opisom dejavnosti Janeza Mandelca.¹¹⁷ K istemu problemu se je vrnil še v odgovoru na četrto vprašanje o prvi tiskani knjigi.¹¹⁸ V odgo-

¹⁰⁸ Rožič 1824: 6–8/Uršič 1965: 21–22.

¹⁰⁹ Prim. Uršič 1965: 14.

¹¹⁰ Rožič 1824: 101–108/Uršič 1965: 51–55.

¹¹¹ Uršič 1965: 14, 15.

¹¹² Prim. Uršič 1965: 11, 14.

¹¹³ Uršič 1965: 7–9.

¹¹⁴ Gl. Uršič 1975: 22–194.

¹¹⁵ Uršič 1975: 10.

¹¹⁶ Gl. Uršič 1975: 26–28.

¹¹⁷ Gl. Uršič 1975: 29–36.

¹¹⁸ Gl. Uršič 1975: 48.

voru na šesto vprašanje o odličnih kranjskih pisateljih je zapisal oceno, da bosta Trubar in Dalmatin z ozirom na literaturo v kranjskem jeziku vedno imela odlično mesto, poleg njiju pa je med velike kranjske pisce 16. stoletja uvrstil še Bohoriča, Samuela Budino in Davida Verbca.¹¹⁹ V odgovoru na sedmo vprašanje o najstarejših šolah je navajal predvsem podatke o protestantski stanovski šoli.¹²⁰ Odgovor na dvanajsto vprašanje o času tiska prvih koledarjev je začel Erberg s Trubarjevim slovenskim koledarjem, dodanim prvemu delu prevoda Nove zaveze iz leta 1557.¹²¹ Tudi v dodatku o bakrorezcih in umetnikih na Kranjskem je začel z domnevami o skupini vrezovalcev v Trubarjevem času in o lesorezcih v Mandelčevi tiskarni.¹²² Temu poglavju sledi Erbergov dodatek k petemu vprašanju. V njem je vloga protestantov še bolj poudarjena, saj je zasnovan kot katalog opisov pomembnih starih, zlasti protestantskih tiskov. Na koncu poglavja je Erberg z obžalovanjem zapisal stavku iz Kopitarjeve slovnice vzporedno misel, da so bila vsa ta dela, ki jih preveva protestantski duh, v deželi prepovedana in večinoma uničena, zato jih je mogoče najti skrajno redko ali pa sploh ne.¹²³

Erbergov *Poskus* reformacije ni zgolj natančno opredelil s podrobnim popisom vseh njenih do tedaj znanih knjig in drugih kulturnih projektov, marveč jo je večkrat implicitno označil za zaslužno za začetek literature v kranjskem jeziku, pa tudi za začetek literature na Kranjskem nasploh. To stališče je zanimivo zato, ker Erberg ni bil tesneje povezan s slovenskim literarnim prerodom. Njegova glavna motiva pri sestavljanju poskusa literarne zgodovine sta bila enako kot pri Valvasorju in Dolničarju veselje do raziskovanja preteklosti in deželno domoljubje. Kljub temu je bil pri pisanju pod močnim vtisom dognanj Zoisovega kroga in tujih slavistov, zato je ustrezno ovrednotil slovensko protestantsko književnost. Besedilo *Poskusa* dokazuje, da si je v nasprotju s svojimi predhodniki, polihistorji Dolničarjem, Hoffom in Rožičem, in po zgledu svojih znancev Zoisa, Kopitarja in drugih preroditeljev priskrbel izvirne tiske oziroma njihove prepise, npr. po Kopitarjevem posredovanju iz dunajske Dvorne knjižnice, prepise virov o tem obdobju, zgodovinsko gradivo Zoisa in Breckerfelda, sezname starih tiskov, pa tudi vso relevantno starejšo in novejšo literaturo z omembami južnoslovanskega protestantskega tiska, npr. dela Rosolenza, Freherja, Jöcherja, Dobrovskega in Schnurrerja. Poleg tega je upošteval v slovenskem prostoru do tedaj manj znana starejša in novejša dela *Introductio in historiam et rem literariam* Johanna Petra Kohla, *Amoenitates historiae ecclesiasticae et literariae* Johanna Georga Schelhorna, *Memorabilia Bibliothecae Academicae Jenensis* Johannesa Christoph Mylia, Pohlinovo *Bibliothek*, Hoffovo *Kranjsko* in Šafařkovo *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*. Verjetno je k oblikovanju Erbergovega odnosa do reformacije prispeval Zois, ki ga je za časa svojega življenja spodbujal in usmerjal pri raziskovanju in pisanju. Potem ko je na primer prebral Erbergov poskus Trubarjeve biografije, je avtorju v pismu odkrito počital, da je luterancem opazno nenaklonjen, kar se ne sklada z nujnostjo zgodovi-

¹¹⁹ Gl. Uršič 1975: 89–97.

¹²⁰ Gl. Uršič 1975: 98–102.

¹²¹ Gl. Uršič 1975: 140–143.

¹²² Gl. Uršič 1975: 144–150.

¹²³ Gl. Uršič 1975: 159–194.

narjeve nepristranskosti.¹²⁴ Čeprav je Erberg *Poskus* zasnoval še v okviru zvrsti baročnih polihistorijskih tezavrov, ga je pod vplivom sočasnih znanstvenih del, razsvetljenske ideologije in slovenskega literarnega preroda razvil v kritičen bibliografski pregled književnosti na Kranjskem, v katerem je osrednje mesto namenil reformaciji. Spis je ostal brez vpliva, ker je bil neznan.¹²⁵

V predgovoru k svoji slovnici *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen* iz leta 1825 je **Franč Metelko** (1789–1860) celotno poglavje »Krainische Literatur« posvetil četverici kranjskih protestantskih piscev, Trubarju, Dalmatinu, Krelju in Bohoriču,¹²⁶ medtem ko je za druge, torej manj pomembne pisce iz istega obdobja in iz poznejših dob bralca napotil na predgovor v Kopitarjevi slovnici. Metelko je v besedilu večkrat dobesedno prevzel ugotovitve in sodbe iz Kopitarjeve slovnice, ki jih je na posameznih mestih poantiral nekoliko drugače, v smeri še bolj pozitivnega vrednotenja reformacije.

Že v prvem stavku poglavja je kot dejstvo navedel tezo, ki sta jo morala Kopitar in Vodnik leta 1808 oziroma 1809 še podrobno dokazovati, namreč, da je bil v času reformacije slovenski jezik prvič zapisan in natisnjen. Od svojega predhodnika je tako kot Janez Nepomuk Primic za Trubarja prevzel oznako »naš literarni Kolumb«, ki pa je pri njem bolj izrazito kot pri Kopitarju merila na reformatorjevo pionirstvo.¹²⁷ Trubarjevi biografiji, povzeti po Schnurrerju in Kopitarju,¹²⁸ sledi opis Dalmatinovega življenja in dela z na novo odkritimi arhivskimi podatki, nato pa še odstavek o Krelju in Bohoriču. Metelko je poglavje zaključil z obsodbo protireformacijskega uničevanja protestantskih knjig, ki jo je sestavil iz Kopitarjevih stavkov, zapisanih na dveh mestih v slovnici,¹²⁹ toda z rahlo drugačnim poudarkom. Verske gorečnosti protestantov namreč v nasprotju s Kopitarjem ni omenil v slabšalnem smislu, kot razlog za kvarjenje jezika, temveč jo je navedel samo še kot zgodovinsko okoliščino in povod za uničevanje protestantskih knjig po zmagi katolištva. Tako je Metelko, četrti katoliški duhovnik med zgodovinarji književnosti na Slovenskem, z utrditvijo Kopitarjevih stališč tudi pri svojih naslednikih uveljavil pozitivno vrednotenje slovenske protestantske književnosti, ki je bilo osvobojeno verskih predsodkov.¹³⁰

Literarnozgodovinsko delo Kopitarja in Zoisovega kroga je nadaljeval tudi **Matija Čop** (1797–1835).¹³¹ V letih 1828–1831 je po Kopitarjevem posredovanju za Pavla Josefa Šafařka sestavil pregled književnosti na Slovenskem.¹³² Šafařk je ta spis, ki mu je dal naslov *Literatura Slovencev*, uporabil kot gradivo za poglavje o slovenski literaturi svoje *Geschichte der südslawischen Literatur*,¹³³ tako da je Čopovo delo postalo znano

¹²⁴ Prim. Kidrič 1929–1938: 647.

¹²⁵ Dolinar 1986: 143.

¹²⁶ Metelko 1825: XVIII–XXII.

¹²⁷ Primic 1814: 142; Metelko 1825: XIX. Prim. Slodnjak 1968: 17.

¹²⁸ Dolinar 1987: 19.

¹²⁹ Prim. Kopitar 1808: XLI, XLII, 57; Metelko 1825: XXII.

¹³⁰ Prim. Slodnjak 1968: 17.

¹³¹ Dolinar 1986: 143.

¹³² Gl. Slodnjak 1986.

¹³³ Prim. Šafařk 1864: 1–149.

šele z objavo knjige tri desetletja pozneje.¹³⁴ Čop se je odločil za kronološko urejen pregled,¹³⁵ na željo naročnika pa je sprejel konservativno bio-bibliografsko metodo. Te tradicionalne okvirje je presegel s periodiziranjem slovstvenih pojavov in z njihovim vrednotenjem z ozirom na jezikovne kvalitete, na vlogo v oblikovanju nacionalne književnosti in na estetsko vrednost, poleg tega pa je oblikoval zametke kavzalno-geneitične razlage.¹³⁶ Tako je svoj pregled pomaknil od zvrsti kronike oziroma polihistorске enciklopedije in od bio-bibliografske metode v območje literarne zgodovine in literarnozgodovinske metode.¹³⁷ Vsi ti na novo uveljavljeni kriteriji in vidiki so prispevali k povečanju pomena protestantske književnosti. Čop je namreč po njih prepoznal in eksplicitno ali implicitno nakazal njene zasluge za afirmacijo slovenskega jezika, za oblikovanje jezikovne in narodne zavesti, za zvrstno diferenciacijo slovenskega slovstva, za doseganje višje ravni književne kulture, za izoblikovanje knjižne norme in za vpeljevanje višjih jezikovnih zvrsti.¹³⁸

Svoj pregled slovenske književnosti je začel tako kot Kopitar z dobo reformacije, ki jo je tako implicitno izpostavil kot izhodišče za kontinuiteto slovstvene dejavnosti v slovenskem jeziku.¹³⁹ Predstavil jo je s kritično preverjenimi in dopolnjenimi biografskimi in bibliografskimi podatki o Krelju, Trubarju, Ungnadu, Bohoriču, Megiserju in Khislu.¹⁴⁰ Kot glavna vira podatkov za to obdobje je poleg vseh relevantnih starejših knjig uporabljal Schnurrerjevo delo in Kopitarjevo slovnico.¹⁴¹ V historiografsko neoporečnem pregledu izstopajo Čopove ocene Trubarja in Dalmatina, ki kljub sodobnemu ozadju nadaljujejo Valvasorjevo tradicijo v poudarjanju Trubarjevega izumljenja kranjske pisave, Dalmatinove učenosti in vélikega protestantskega dosežka v podobi prevoda *Biblije*. Novost v teh mnenjih predstavlja zlasti eksplicitno pozitivno ovrednotenje Trubarjevega verskoreformatorskega poslanstva in njegova primerjava z Lutrom.

Po pregledu protestantskih piscev in njihovih del je Čop zapisal celostno oceno dobe reformacije. Po njegovem je novi verski nauk spodbudil začetek pisanja, izdajanja in tiskanja del v domačem jeziku, razvoj šolstva, šolanje Slovencev na tujih univerzah, izobraževalna potovanja in večjo učenost plemičev. Poglavlje je zaključil tako kot Kopitar z ugotovitvijo, da je z dobo protireformacije slovensko slovstvo skoraj prenehalo, s čimer je potrdil vrednotenje reformacijskega in protireformacijskega slovstva, določeno v Zoisovem krogu. Med zgodovinarji slovstva na Slovenskem je Čop prvi nedvoumno rehabilitiral reformacijo tudi kot versko gibanje.

Analiza starejših pregledov slovstva na Slovenskem je dokazala kontinuiteto pozitivnega vrednotenja protestantske književnosti od Valvasorja naprej. Trubarjev *Register* in Hrenov *Memoriale* ne moreta veljati za objektivna pregleda, saj med drugim književnosti še nista ločevala od njene verske podlage. Vsi drugi zbiralci podatkov o

¹³⁴ Dolinar 1986: 143.

¹³⁵ Prim. Slodnjak 1986: 11.

¹³⁶ Juvan 1987: 279–280

¹³⁷ Prim. Juvan 1987: 280.

¹³⁸ Juvan 1987: 284, 285.

¹³⁹ Prim. Juvan 1987: 282; Dolinar 1987: 21.

¹⁴⁰ Dolinar 1986: 143.

¹⁴¹ Murko 1927: 522. Prim. Dolinar 1987: 18.

slovstvu na Slovenskem od Valvasorja naprej pa so zavestno razlikovali med reformacijo kot verskim pojavom, ki ji nekateri sicer niso bili naklonjeni, in njeno književnostjo v slovenskem jeziku, ki so jo razen Dolničarja in morda Rožiča cenili vsi. Vsekakor pa ni mogel po Valvasorjevi *Slavi* protestantske književnosti obiti nihče, niti Dolničar. Pozornosti, ki so jo Valvasor, Dolničar in Pohlin namenjali književnosti reformacije, moramo pripisovati toliko večjo težo, ker še niso imeli v rokah veliko slovenskih protestantik in ker so v skladu s konceptom svojih del obravnavali knjige in spise vseh obdobij, zvrsti in jezikov, povezane s Kranjsko. Bistveni napredek po Valvasorju se je seveda pokazal v pregledih Vodnika in Kopitarja in v pregledih njunih naslednikov Metelka in Čopa, v katerih je veljava protestantske književnosti zrasla zaradi prerodne osredotočenosti na slovenski jezik in njegovo književnost. Izkazalo se je, da so pod vplivom teh prerodnih spisov in še vedno pod Valvasorjevim vplivom tudi pregledi Hoffa, Erberga in Rožiča, oblikovani v polihistorijski tradiciji in brez ožje zveze z literarnim prerodom, protestantski književnosti imPLICITNO pripisovali bistven pomen za deželno kulturo in jo celo postavljali na začetek književnosti na Kranjskem sploh.

VIRI

- Janez Gregor DOLNIČAR, 1715: *Bibliotheca Labacensis publica Collegii Carolini Nobilium*. (Semeniška knjižnica v Ljubljani, rokopis 14)
Anton ROŽIČ, 1824: *Krain bis zum Jahre 1823*. Triest. (Arhiv Slovenije, Gospostvo Dol, fascikel 81)
Frančišek JOŽEF THALLMAYER, 1752–1768: *Abecedni katalog Javne škofijske knjižnice*. (Semeniška knjižnica v Ljubljani, nepaginirani rokopis brez izvirnega naslova in brez signature)

LITERATURA

- Jožef BENKOVIČ, 1901: Ljubljanska škofija in škofijske sinode. *Voditelj v bogoslovnih vedah* IV. 166–197, 304–324, 410–443.
Briefe des Freih. Sigm. Zois an Vodnik, 1859. *Vodnikov spomenik. Vodnik – Album*. Izd. Etbin Henrik Costa. Ljubljana: Ignac Kleinmayr in Fedor Bamberg. 45–62
Avgust DIMITZ, 1875: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Dritter Theil: Vom Regierungsantritte Erherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657)*. Laibach: Ignac Kleinmayr in Fedor Bamberg.
Darko DOLINAR, 1986: Reformacija kot problem starejše slovenske literarne vede. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ur. Darko Dolinar. Ljubljana: SAZU. 141–154.
– – 1987: Nasprotja ob Trubarju v starejši slovenski literarni zgodovini. *Primerjalna književnost* X, 1. 16–28.
Janez Gregor DOLNIČAR, 1714: *Epitome Chronologica, Continens Res Memorabiles, Nobilis, et Antiquissimae Urbis Labacensis, Metropolis Incltyi Ducatus Carnioliae*. Labaci: Janez Jurij Mayr.
– – 2003: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve. Ljubljana 1701–1714*. Ur. Ana Lavrič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
Karel GLASER, 1894: *Zgodovina slovenskega slovstva I. Od početka do francoske revolucije*. Ljubljana: Slovenska Matica.
Mihael GLAVAN, 1997: Trubarjev Register. Primož Trubar: *Register* [Commentarium]. Ljubljana: Založba Karantanija (Monumenta Slovenica 7). 25–39.

- Igor GRDINA, 1998: Hrenov odnos do protestantov. *Hrenov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba (Simpoziji v Rimu 15). 229–243.
- Josip GRUDEN, 1905: Glagolica v akvilejski metropoliji in njen pomen za slovensko slovstvo. *Katoliški obzornik* IX. 141–157.
- Heinrich Georg HOFF, 1808: *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien. Ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde*. Laibach: Heinrich Wilhelm Korn.
- Fran ILEŠIČ, 1904: Pohlinova "Bibliotheca Carnioliae". *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov* VI. Ljubljana: Slovenska Matica. 1–22.
- Jurij JAPELJ, Blaž KUMERDEJ, 1784: Praefatio. *Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti* I. Prev. Jurij Japelj in Blaž Kumerdej. Ljubljana: Janez Friderik Eger.
- Marko JUVAN, 1987: Poganjki literarnozgodovinske metode v Čopovi Literaturi Slovencev. *Slavistična revija* 35, 1–4. 277–290.
- France KIDRIČ, 1923: *Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja (Obenem analiza Andreaejevih, Hrenovih, Rosolenčevih in Valvasorjevih doneskov za biografijo Trubarja)*. Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede.
- 1924: Doneski škofa Hrena za zgodovino reformacije na Slovenskem. *Časopis za zgodovino in narodopisje* XIX. 20–24.
- 1928: Hoff Heinrich Georg. *Slovenski biografski leksikon*, zv. 3. Ur. Izidor Cankar. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 328–329.
- 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva. Od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- 1930: *Dobrovský in slovenski prepород njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 7).
- 1960: Rožič Anton. *Slovenski biografski leksikon*, zv. 9. Ur. Alfonz Gspan. Ljubljana: SAZU. 151.
- 1978a: Ob dvestoletnici slovenske knjige (Razvojna linija slovenskega preporeda v prvih razdobjih). France Kidrič: *Izbrani spisi* 1. Ur. Darko Dolinar. Ljubljana: SAZU. 214–235.
- 1978b: Epilog k Trubarjevemu zborniku. France Kidrič: *Izbrani spisi* 3. Ur. Darko Dolinar. Ljubljana: SAZU. 216–233.
- Matjaž KMECL, 1971: Slovenska literarna zgodovina. *Lirika, epika, dramatika*. Druga, predelana izdaja. Murska Sobota: Pomurska založba. 97–110.
- Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprachen in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn.
- Matija ČOP, 1973: *Izbrano delo*. Izbr. in ur. Janko Kos, prev. Janko Moder. Ljubljana: Mladinska knjiga (Naša beseda).
- Jože KORUZA, 1970: Opombe. Valentin Vodnik: *Izbrano delo*. Ur. Jože Koruza. Ljubljana: Mladinska knjiga (Kondor 116). 143–162.
- 1984: Pomen protestantizma za nastanek in razvoj slovenske književnosti. *XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. Jože Koruza. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 103–121.
- Franc Ksaver LUKMAN, 1959: Pripombe o Dolničarjevi »Bibliotheca Publica Labacensis«. *Zbornik za umetnostno zgodovino* n. v. V–VI. 469–476.
- Ruša MAHKOTA, 1940: Pohlin literarni zgodovinar. *Slovenski jezik* III, 1–2. 73–83.
- Franc METELKO, 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Laibach: Leopold Eger.
- Maks MIKLAČIČ, 1960: Rosolenz Jakob. *Slovenski biografski leksikon*, zv. 9. Ur. Alfonz Gspan. Ljubljana: SAZU. 136–137.
- Matija MURKO, 1927: Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben des Südslaven VI. Würdigung der bisherigen Literatur über die südslavische Reformation und Gegenreformation. Aufgaben künftiger Forschung. *Slavia* V, 3. 500–519.

- Marko POHLIN, 2003: *Bibliotheca Carnioliae – Faksimile*. Marko Pohlin: *Kraynska grammatika; Bibliotheca Carnioliae*. Ur. Jože Faganel. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 319–430.
- Matija PRELESNIK, 1901: Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom (Chroenom). *Katoliški obzornik* V. 3–17, 99–115, 205–224, 296–341.
- Janez Nepomuk PRIMIC, 1814: *Novi Némshko-Slovénshki Bukvar, al A. B. C. Otrokon léhko Sastoplen. Neues Slovenisch-Deutsches Fassungskraft der Kinder angemessenes A. B. C.* Grätz: Josepha Miller.
- Jože RAJHMAN, 1982: Trubar (Truber) Primož. *Slovenski biografski leksikon*, zv. 13. Ur. Alfonz Gspan in drugi. Ljubljana: SAZU. 206–225.
- 1984: Trubarjeva pisma (poskus stilne predstavitve). *Protestantismus bei den Slowenen. Protestantizem pri Slovencih*. Wien: Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien (Wiener slawistischer Almanach. Sonderband 13). 39–55.
- 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: SAZU (Korespondence pomembnih Slovencev 7).
- Branko REISP, 1983: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Mirko RUPEL, 1954: *Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
- 1956: Reformacija. *Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike*. Ur. Lino Legiša in Alfonz Gspan. Ljubljana: Slovenska Matica. 185–260.
- Anton SLODNIJAK, 1968: Über die Nationalbildende Kraft der Reformation bei den Slowenen. *Abhandlungen über die slowenische Reformation*. München: Rudolf Trofenik (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 1). 11–22.
- 1986: *Pisma Matija Čopa 2. Literatura Slovencev*. Ljubljana: SAZU (Korespondence pomembnih Slovencev 6/II).
- Marijan SMOLIK, 1994: Janez Krstnik Prešeren in prva javna znanstvena knjižnica v Ljubljani. *Academia operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*. Ljubljana: SAZU. 61–72.
- Viktor STESKA, 1900: Dolničarjeva »Bibliotheca Labacensis publica«. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* X. 134–140, 145–174.
- Pavel Josef ŠAFAŘÍK, 1864: *Geschichte der südslawischen Literatur I. Slowenisches und glagolitisches Schriftthum*. Prag: Friedrich Tempsky.
- Primož TRUBAR, 1997a: *Register vnd summarischer Inhalt, aller der Windischen Bücher, die von Primo Trubero, biss auff diss 1561. Jar in Truck geben seind* [Faksimile]. Ljubljana: Založba Karantanija (Monumenta Slovenica 7).
- 1997b: Register in kratka vsebina vseh slovenskih knjig, ki jih je Primož Trubar do leta 1561 dal v tisk in se jih bo zdaj dodatno tiskalo v hrvaškem jeziku. Prev. Anton Janko. Primož Trubar: *Register* [Commentarium]. Ljubljana: Založba Karantanija (Monumenta Slovenica 7). 9–24.
- Milena URŠIČ, 1965: *Anton Rožič, O kulturnem razvoju na Kranjskem do l. 1823*. Ljubljana: SAZU.
- 1975: *Jožef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske*. Ljubljana: SAZU.
- Janez Vajkard VALVASOR, 1877–1879: *Die Ehre des Herzogthums Krain. 2.*, unveränderte Auflage. Rudolfsverth: J. Krajec.
- 1977: *Slava vojvodine Kranjske*. Izbr., prev. in razl. Mirko Rupel. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Luka VIDMAR, 2003: Kritični prevod Biblioteke Kranjske. Marko Pohlin: *Kraynska grammatika; Bibliotheca Carnioliae*. Ur. Jože Faganel. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 433–584.
- Valentin VODNIK, 1809: *Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz*. Wien: Verlagsgewölbe des k. k. Schulbücher.

-- 1988: Povedanje od slovenskiga jezika. Valentin Vodnik: *Zbrano delo*. Ur. Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). 230–244.

SUMMARY

The suppressing of Reformation in Inner Austria at the end of 16th and at the beginning of 17th century terminated the Protestant literature in Slovene language, established in 1550. Moreover the catholic Counter-reformation in Slovene lands tried to destroy the majority of existing Protestant books. Because of the religious prejudices this literature had been exposed to potential undervaluation until the period of Enlightenment, when it was recognised by the leading Carniolan intellectuals from the circle of Žiga Zois as the basis for Slovene literary and national revival. However the older surveys of literature in Slovene lands, written between 1560 and 1831 in the form of alphabetical or chronological bio-bibliographic reviews, prove that affirmative reception of Slovene Protestant literature is of longer tradition.

In the first bibliographic survey entitled *Register vnd summarischer Inhalt* (1560 and 1561) the founder of Slovene literature, the reformer Primož Trubar defended his printed works mainly in the name of true faith. For the same reason the Protestant literature was rejected by the strongest oppressor of Carniolan Protestantism, Ljubljana's bishop Tomaž Hren in his *Memoriale scribedorum* (1605). But already Janez Vajkard Valvasor succeeded in *Die Ehre des Herzogthums Krain* (1689) in dealing with Reformation as an objective historiographer. Separately from the problem of religious conflict in Carniola he treated the Protestant writers and their works even with respect and benevolence because of their efforts for the culture of the country. The most important member of Ljubljana's Academia operosorum Janez Gregor Dolničar composed catalogues of writers and their works from Slovene lands in *Epitome Chronologica* (1714) and in *Bibliotheca Labacensis publica* (after 1715), but he omitted the majority of Protestant authors, because he was averse to the Lutheranism and uninterested in books of simpler content, written in vulgar language. The initiator of Slovene literary revival Marko Pohlin surprisingly didn't sufficiently emphasize the importance of the Protestant literature in his *Bibliotheca Carnioliae* (1803): partly because he was objecting to its religious basis partly because he composed his survey in the objective form of Baroque polyhistoric encyclopaedia.

Poet Valentin Vodnik, stimulated by the systematic researching of the literary past in the circle of Zois, described the Protestant literature in *The History of Slovene Language* (1797–1798) implicitly as the first important literary period of Slovene language and in his *Geschichte des Herzogthums Krain* (1809) even as the beginning of writing and printing in Slovene language. Analysing the history of Slovene language the Slavist Jernej Kopitar in his *Grammatik der Slavischen Sprachen* (1808) explicitly and without religious considerations put the literature of the Reformation above the literature of Counter-reformation. In the same year polyhistor Heinrich Georg Hoff published his *Gemählde vom Herzogthume Krain*, including chapter on Carniolan writers. Strongly influenced by Valvasor he resumed objective treating of the Protestants. On the other hand Anton Rožič, a contemporary of the younger writers of Slovene literary revival, in his cultural history of Carniola *Krain bis zum Jahre 1823* (1824) probably for personal reasons didn't justly described the Reformation and its writers. Jožef Kalasanc Erberg, though like Valvasor and Dolničar an amateur landhistorian and though not the member of Slovene literary revival, accurately listed in his *Versuch eines Entwurfes zu einer Literar-Geschichte für Crain* (1825) all known books and cultural enterprises of the Reformation, which he implicitly described as meritorious for the beginning of literature in Carniolan language as well as the beginning of literature in Carniola in general. By presenting the Protestant literature in his *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache* (1825) Franc Metelko followed Kopitar's example, but he enhanced his affirmative treatment. The writer of the first Slovene literary history *Literatur der Winden*

(1831) Matija Čop exactly defined achievements and significance of the Protestant literature for Slovene language and for culture in Slovene lands in general. In addition he unambiguously rehabilitated the Reformation as religious, not just cultural movement.

After Valvasor's exhaustive chronicle historians could not have avoided dealing with the Reformation and its literature. Some of them were not well disposed to the Reformation, but almost all of them – with exception of Dolničar and maybe Rožič – appreciated its literature in Slovene language. The attention of Valvasor, Dolničar and Pohlin, devoted to the Reformation, is of particularly great value, since in their period they could have been acquainted with only a few Slovene Protestant books and since they in accordance with the polyhistoric conception of their surveys treated Carniolan literary works irrespective of their language. Certainly after Valvasor the most important progress in the valuation of the Protestant literature was achieved only by Vodnik and Kopitar and by their successors Metelko and Čop. As the protagonists or successors of literary revival they namely enhanced the importance of this literature, written in Slovene language. However even the surveys, that were written by Hoff, Erberg and Rožič in old polyhistoric tradition, were influenced in this respect by the writings of literary revival and of course still by Valvasor, therefore they implicitly attached great importance to the Protestant literature.